

МЮНХЕНСЬКИЙ ВІЗИТ ЗЕНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО: ЛІТЕРАТУРА ФАКТУ ЯК ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ

*Коли ви станете до боротьби і треба буде вмирати, -
я буду в ваших перших рядах*

З. Красівський

Переглядаючи фільм про зустріч в Українському Вільному Університеті мюнхенської української громади зі Зеновієм Красівським, Євген Сверстюк висловився так: «Видно, йому ще ніколи не доводилось виступати перед такою виробленою в дискусіях, зацікавленою і критично настроєною публікою. Весь трохи архаїчний арсенал ідеї та аргументів, незахищеність позицій – усе викрилось перед аудиторією»¹. «Ви познайомилися з моїми віршами, а я стою перед великим знаком питання: чи людині, далекій від політичної боротьби, від загратованих приміщень, таборів, заслань, примусових обставин і праці, вдасться увійти в наш специфічний світ?» – думав, мабуть, тоді З. Красівський².

З. Красівському, попри його побоювання, вдалось увійти в «наш специфічний світ». І своїм життям, і своїми віршами, своїм епістолярієм і мемуаристикою, іншими автобіографічними текстами. Відома його автобіографія (у декількох варіантах), спогади «Владимирський централ», опубліковані в часописі «Українські проблеми» (1991), листування з Айріс Акагоші (книжка «Перегук двох над безвістю»), кореспонденція з Міжнародною Амністією, Групою 11 (книга англійською мовою «Два світи – одна ідея»).

У цьому корпусі текстів неவிпадково так багато листів З. Красівського. «Загалом листування у той час для всіх нас мало надзвичайно велике значення, було екзистенційно важливим. Це була така собі віртуальна територія духовна, мовби й тісно пов'язана з буднями, та водночас – над ними (як писав у листі до дружини Василь Стус, людський дух – аби був неуярямлений у часі, аби – як і належить духові – витавав, ширяв над), де ми могли вільно – хай і відносно – спілкуватися, не відмовляючись у розкоші бути собою»³.

Мабуть, із бажання бути собою і народився задум циклу листів «Владимирський централ» З. Красівського. Читаючи їх, найперше сприймаєш не факти, не тюремну хронологію, а глибинне значення подій і вчинків, які характеризують типи окремих людей і груп. Акцент зроблено на зображенні не того, як живуть

¹ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. Владимирський централ / Упор. Р. Коваль, В. Рог. – К.: Діокор, 2005. – С. 40.

² Красівський З. Невольницькі плачі. – Брюссель: «Література і мистецтво», 1984. – С. 119.

³ Там само. – С. 206.

в'язні, а на тому, чим вони живуть, яким духовним змістом, якими ідеями, зацікавленнями, щоб у найтяжчих умовах могли залишатися самими собою. Образ головного героя постає не лише в самому тексті, а й у рецепції читача.

«Владимирський централ» – оригінальне літературне явище в українському гуманітарному просторі другої половини ХХ ст. Насамперед цей текст відповідає твердженню Сартра, що «кожне письмо є чином»⁴. Також тут уперше в українській мемуаристиці використано синтез жанрів приватного листа й політичного щоденника, які дають підстави через події минулого осмислити сучасне становище України, створюючи активний публіцистичний дискурс. Цей тип творчості, що належить до документалістики, за змістом є відображенням побаченого й пережитого. Присутність активного авторського Я, полеміки із самим собою, з уявним опонентом доповнюють ознаки щоденника як літературно-побутового жанру. В українській літературі відомі щоденники, які стали незамінними історичними та духовними документами. Це, зокрема, щоденники Т. Шевченка, О. Довженка, У. Самчука та ін.

Форма «щоденникових листів» використовується З. Красівським як художній прийом, який надає творчості особливості правдивості. Вони нагадують діяріуш – «записи, зроблені певною особою про події свого зовнішнього та внутрішнього життя»⁵.

Роман Іваничук у «Нешоденному щоденнику» зазначає: «... мою свідомість водно діймає переконання, що майбутньому читачеві достовірні свідчення будуть набагато цікавіші, ніж змодельовані під власний світогляд і досвід письменника сюжети, які не є документальним відбитком проминулого часу й представляють лише авторське артистичне вміння бачити світ у спектрі власних смислів, а не у світлі конкретної правди»⁶.

Очевидно, що З. Красівський, як і його побратими Я. Лесів, І. Сокульський, В. Стус, В. Марченко, Є. Сверстюк, будучи водночас і свідком, і митцем, ставив перед собою мету правдиво донести до читача пережиту на власному досвіді жорстоку реальність зловісного часу.

Залишаючись фактом приватного життя, листи Зеновія Красівського, упорядковані в корпусі «Владимирського централу», відображають його світогляд, політичні та національні погляди, естетичні вподобання, етичні міркування, індивідуальні риси адресанта. Хоч автор відступає від канонічної форми листа, проте час від часу вставляє окремі її атрибути в сюжетну канву своїх текстів. Епістолярний матеріал постає в різних формах – від листа-роздуму, листа-рефлексії, листа-декларації до листа-розповіді, яку визначають авторський

⁴ Sartre J.-P. *Studie o Literature / J.-P. Sartre*. – Bratislava : Slovenske vydavatelstvo Krasnej Literatury, 1964. – С. 51.

⁵ Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Терешка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – С. 26.

⁶ Іваничук Р. *Нешоденний щоденник*. – Львів : Літопис, 2005. – С. 216.

досвід і можливості. Критерії такого розмежування не є сталими, не мають чіткої межі, а є лише епістолярними різновидами в складі листа як мегатексту.

Можна виділити три змістові структурні рівні тексту листів. Перший – це автобіографічно-мемуарний: зосередження на власному екзистенційному існуванні, авторська розповідь про пережиті події, про сім'ю, своїх сучасників.

Другий рівень – документальний. Широке вживання в текст документів, їх використання для аналізу ситуації: «Свого часу, у 8-й камері на другому корпусі, ми з Л. Лук'яненком та М. Горинем сиділи над Дзюбиним відреченням у “Літературній Україні”, журилися кожен по-своєму і спільно разом. Я написав “Притчу (Іванові Дзюбі з приводу відречення присвячую)” і прочитав тут же. Левко мене обійняв, а Михайло признав мою думку і позицію необдуману...»⁷.

Третій рівень – ліричний, філософський. У ліричній нараці розкидано багато різних міркувань. Наприклад: «Людина споживає... Хіба в цьому найглибший її смисл? Споживає хліб і воду... Споживає свої ідеї. І переважно стурбована сьогочасністю. Майже утилітарно. Тільки в часи великих зрушень. воєн, національно-визвольних боїв вона ніби відривається від сьогочасности і творить для перспективи»⁸. Різностильова лексика «Владимирського централу» зумовлена помітною орієнтацією автора на вироблення індивідуальної манери писання.

Таким чином, ідеться, властиво, про так звану епістолографію, котра стала новою формою «табірного жанру». Сучасний словник визначає епістолографію як «листування приватного характеру, що в кращих своїх зразках має історико-культурне значення»⁹. На нашу думку, саме «Владимирський централ» має унікальне значення для характеристики епохи шістдесятництва.

Оригінальний за художньо-жанровою будовою, твір написаний у формі листів до дружини Олени Антонів-Красівської. Його написав Красівський уже після заслання в місті Моршині Львівської області. Душу поета й досі травмувало пережите. Спогади концентрувалися на тюремних миттєвостях і настроях, хвилинах радості й суму суворого плинні невольницького життя.

«Протягом усіх моїх п'ятьох із половиною років у Владимирській в'язниці я перенасичувався чужим боєм. І в мене було невесело на душі. У кожному листі дружина виливала свої жалі..., діти росли сиротами, але це не йшло ні в яке порівняння з тим, що кожен день передавалось мені від в'язнів. Задумані, похилені, зажурені, виснажені постаті. А очі! В декого, здавалося, кров'ю плакали»¹⁰.

⁷ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. Владимирський централ. – С. 100.

⁸ Там само. – С. 98.

⁹ Літературознавчий словник-довідник. – С. 242.

¹⁰ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. Владимирський централ. – С. 102.

Маючи конкретного адресата, експліцитний наратор, себто автор, уживається імпліцитним. Такий художній тандем створює феномен ексклюзивної форми спілкування. Національну екзистенцію автора ніби посилює голос іншої людини, тобто адресата.

Чи не кожен новий задум або уявний початок нового листа супроводжується звертанням до дружини Олени: «Дорога Оленко! Закортіло розповісти Тобі про Владимирський централ» або «Оленочко, товаришу мій похідний...»

Особлива ознака словесної фактури листів – філософські роздуми: «...І що, головне – весь негативізм буття не віднімає мене, а доповнює, утверджує. Чого би була варта моя екзистенція, якби я кожен день не ставав на боротьбу з собою і не впрягався в ярмо щоденних проблем своїх і людських у найширшому плані і в найвіддаленішій перспективі»¹¹.

Час від часу в межах того чи іншого листа автор створює окремі публіцистичні мініатюри, як-от цю: «Коротенько накреслю Тобі основні теми наших дискусій, але найперше – про враження від моїх віршів. Забираюся я з Михайлом Горинем на верхні нари і, заморожений сам собою, видихаю тих кілька десятків віршів. Михайло не приховує свого схвалення ... і тут же бере олівець й сторінка за сторінкою починає мене різати...»¹².

Відтворюючи клімат тюремної дійсності, Зеновій Красівський мовби створює і для читачів атмосферу близькості, начебто особисто знайомить адресата з особами, знаваними нам із прізвищ, писань, а також із тими, з якими нам щойно випало познайомитися з волі автора: «У 16-й камері четвертого корпусу я написав “Тріумф Сатани”. Коротку поему. Першим її вислухав Ігор Огурцов. Він обійняв мене, на його обличчі я прочитав радість і свято. Він підняв обидві руки з розчепіреними пальцями. Вичікуючи дивлюся на нього. – Десять років Вам забезпечені, – каже. І я теж утішився. І за свою спроможність, і за похвалу такої людини... На десять років мене пошанували ... у божевільному домі»¹³.

Під гнітом зовнішніх обставин, в умовах несвободи щоденникові листи З. Красівського неоціненні для осмислення соціально-психологічних процесів і явищ, екзистенційних моделей. Особливо привабливе оте потужне «випроміювання особистості» як автора, так і його персонажів¹⁴: «У 94-й камері чотири метри довжиною і метр шістьдесят шириною ... я застав, – згадує Красівський, – Анатолія Володимировича Радигіна і Бахрова ... це була суврої, аскетичної зовнішності людина років 65-ти. В минулому підполковник,

¹¹ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. Владимирський централ. – С. 128.

¹² Там само. – С. 112.

¹³ Там само. – С. 124.

¹⁴ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики. Списки для сучасної української літератури. – С. 42.

а після війни – православний священик ... Анатолій приблизно мій ровесник, капітан річкового флоту, поет, освічений, інтелігентний і весь, як виверження вулкану – у слові. Говорилося з ним динамічно, легко ... За цих кілька днів, що просиділи разом, ми пронеслися галопом по світовій культурі, філософії, політиці, встигли наламати мечів і за кожним разом викурити люльку миру... Цей чоловік – людяний, дуже непрактичний і цілком беззахисний у середовищі злочинного світу... Однак його не повів, як у біблійні часи його предків, вогняний стовп, перед ним не розступилося море... Вже до того оточення з десяток разів запродало його...»¹⁵.

Спогади Красівського напрочуд багатолюдні: десятки персонажів української хроніки Опору, кожен зі своїм «хрестом», зі своїм сумлінням. Згадки, шкідливі, моментальні слайди, живі деталі, тюремний і табірний побут: свої ритуали й умовні знаки, відпочинок, конфлікти, лікарня, голодівки, смерті – все це, як у фільмі, проходить перед очима читача.

Складна тема взаємовідносин усередині табірної спільноти, зокрема теплі стосунки й розуміння між українськими і російськими політв'язнями, хроніка й розкриття технології репресій – стукацтво, долання страху. Часто табірні реалії перетворювалися на поетичне слово. За колючим дротом було інтенсивне творче життя, зумовлене потребою самопізнання й катарсису через нього, потребою самовиправдання.

«У 84-й камері запанував святковий настрій. Я викінчив перший варіант “Невольницьких плачів”. У цій збірці не було вірша, аби Левко, Михайло чи Іван не знали, але тут розбиті в жмутки, розміщені за тематикою, вони виростали одне з одного, підпирали себе, доповнювали і творили цілість... Почав Михайло. Він розглянув поезію на тюремну тематику в українській літературі, сучасних тюремних поетів, він зумів ввести нас в лабораторію їх віршування... манеру віршописання, образність, композицію... Мабуть, тоді я вперше зрозумів, як багато для поета значить і аудиторія, і критика. Я якось по-новому подивився на себе, і на свої вірші й зрозумів, що моя нова зброя, де якої змусили мене вдатися обставини, – і далекосяжніша, і ефективніша...»¹⁶.

Твір «Владимирський централ» акумулює в собі прямі авторські оцінки, коментарі й висновки, що випливають із поданих картин, наснажений активною позицією автора. Зокрема, помітна схильність адресанта до традиційних поетичних формул з національним колоритом, із емоційними штрихами й водночас з «експериментальною» образністю. Наприклад: «Не знаю, як і благословляти тюремні порядки постійного переміщення в'язнів»¹⁷, «Скільки разів

¹⁵ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. Владимирський централ. – С. 86.

¹⁶ Там само. – С.126.

¹⁷ Там само. – С. 110.

хотілося розбити мур головою»¹⁸, «Дискусії наші на найрізноманітніші теми були прекрасними імпровізаціями, ніби феєрверками інтелекту. Частенько гриміли громи і кресали блискавиці, але взаємоповага і толеранція у нас були настільки великими, що навіть у такій вже не дискусії, а полеміці, як на тему Івана Дзюби, ми не зійшли на площину сварки»¹⁹.

«Температуру розмови», як відзначав Л. Лук'яненко, найчастіше регулював Зеновій. «У цей момент втручався Красівський і остуджував нас. Він умів перевести суперечку в площину абстрактної дискусії, де ми обстоюємо не свою правоту, а шукаємо істину... Його доброта й інтелігентна толерантність рятували нас»²⁰. У таборі Красівський «нашпиговував» своїми націоналістичними переконаннями також і росіян, євреїв, казахів.

Упродовж перебування у Владимирському централі доля зводила Красівського з Д. Гусяк, Г. Дидик, К. Зарицькою, М. Горинем, С. Караванським, І. Кандибою, Л. Лук'яненком, М. Масютком, Й. Терелею, В. Морозом, М. Луциком та іншими борцями за українську справу і не тільки. Між побратимами велися невпинні бесіди на суспільно-політичні, соціально-економічні, релігійні теми.

Якщо Ірина Жиленко запровадила в художню свідомість нове поняття «людина радісна», утілюючи в ньому вміння почуватися щасливою й за умови соціальної бурі, то Зеновій Красівський, сповідуючи філософію героїчного ентузіазму, утворив поняття «людина чину», яка все своє життя бореться за збереження свого «я»: національного, політичного, людського. Тому особливу увагу приділяємо вектору ідентичності.

Листи З. Красівського з тюрем, із заслання – вельми своєрідне явище в українській культурі і за глибиною самовираження, і за фактографічною наповненістю. Як свого роду автопортрет автора вони становлять безцінний документ доби.

Стиль його епістолярію неодмінно передбачає необхідність постійної «присутності» гідного, здатного до розуміння і співпереживання адресата. Гідних адресатів було чимало. Одним з таких була член Міжнародної амністії американка Айріс Акагоші, якій Красівський зізнавався: «Я віднайшов у Твоїй душі неперевершені скарби. І я багатий не як Крез, а як обірванець – блаженний, на якого зійшла благодать Господня»²¹.

Листування З. Красівського з А. Акагоші тривало понад десятиліття. А. Процик згадує, що ніхто з тих в'язнів, якими опікувалась Амністія,

¹⁸ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. Владимирський централ. – С. 108.

¹⁹ Там само. – С. 114.

²⁰ Лук'яненко Л. Г. З часів неволі. Спогади і роздуми. Книга третя. – К.: Видавничий дім «Світлиця», «Східна проєкція», 2009. – С. 222.

²¹ Перегук двох над безвістю: листування українського політв'язня Зеновія Красівського з членом Міжнародної Амністії американкою Айріс Акагоші / Упоряд. та прим. Л. Маринович, М. Мариновича. – Х.: ІНАРТ, 1995. – С. 2.

не листувався так довго, зокрема і після відбуття покарання. Естет у душі. З. Красівський створював навколо себе позитивний простір, був ретельний у писемному спілкуванні. Про це може свідчити його відповідь на один із листів А. Акагоші. «...Господи, як я тобі заборгував і повинен постаратися, аби загладити те неприємне враження, яке могло скластися внаслідок мого мовчання... Виписався з лікарні 17 липня, але прошу не сердитися, що відразу не сповістив. Я і сам покараний»²².

Перебуваючи на засланні у Луговському, Красівський розширював коло своїх зацікавлень, невпинно саморозвивався, постійно займався самоосвітою. Фотоапарат знадобився не лише для додаткового заробітку. Він фотографував картини природи, створивши своєрідну фотогалерею сибірського краю. Красівський провадив постійне листування. «За цей місяць відправив коло сотні кореспонденцій»²³. «... Пишу постійно, бо це доступний для мене метод підтримувати дружні і людські стосунки зі своїм середовищем...»²⁴, – зауважував Красівський. Загалом він був одним із неофіційних епіцентрів невидимих зв'язків між представниками українського політичного життя, координував і налагоджував взаємини між опозиціонерами різних національностей.

Як підсумок варто згадати слова Михайлини Коцюбинської: «Сьогодні стільки різного говорено про шістдесятників. Амплітуда оцінок і тлумачень колосальна: від перетворення їх на сакральні фігури до глузливого розвінчання. Та ось своїми листами вони забирають голос – Стус, Сверстюк, Світличний, Марченко, Красівський, інші – все стає на свої місця»²⁵.

Отже, епістолярій Зеновія Красівського в контексті літератури факту дає підставу говорити про вагомий внесок української епістолярної творчості другої половини ХХ ст. у духовну скарбницю світу. Листи З. Красівського як носії історичної пам'яті живі і багатовимірні, насичені неповторними деталями і враженнями. Табірний текст включає чимало «екстремальних свідчень». Автор зумів передати особистий досвід через конфлікт прозріння, загартування, безстрашність. Долаючи ідеологічні стереотипи, він виходить поза естетичні канони своєї доби у формуванні неповторної структури документальних свідчень, даючи відповіді на поставлені і непоставлені запитання.

Може, і справді не на всі запитання під час зустрічі в Українському Вільному Університеті зміг відповісти Зеновій Красівський, але відповіді на них він підтвердив своїм життям, своєю творчістю.

²² Перегук двох над безвістю: листування українського політ'язня Зеновія Красівського з членом Міжнародної Амністії американкою Айріс Акагомі. – С. 17.

²³ Там само. – С. 81.

²⁴ Там само. – С. 85.

²⁵ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики. Списки для сучасної української літератури. – С. 44.